

ס' שבילי דירושלם המיוחס לר' יצחק חילו — מזוייף.

בשנת 1847 פרסם אליקים כרמולי בספרו *Itinéraires de la Terre Sainte* חרגום צרפתי מספר קטן בשם שבילי דירושלם עם מבוא והערות ארוכות⁽¹⁾. הספר מדבר על הליכותיו של המקובל ר' יצחק חילו בארץ ישראל ויש בו הרבה חומר חדש, כביכול, גם לתולדות הקבלה ומפני שהדברים הפליאונים והתמיהוני מאז בזרותם, נתעוררתי לבדוק אחרי כל רמיוותיו של בעל הספר לעניני קבלה וסוד. ואעפ"י שאיני בקי בעניני המקומות בארצנו ואיני בר-סמך לדון על מדת האמת והמקוריות שיש בידיעות הרבות מהמין ההוא בס' שבילי דירושלם, בכל זאת באתי, אחרי החקירה והדרישה על הענינים שאני מבין בספר הזה, לכלל מסקנא ואביע דעתי בבירור כי הספר בצורתו שלפנינו מזוייף הוא והוא פרי דמיונו של כרמולי או יותר נכון: פרי קריאתו החרוזה ודפדופו בכמה ספרים אחרים, ואסור להשתמש בו כמקור לחקירת ארץ ישראל ולתולדותיה במאה הי"ד. וחבל מאד שחכמי דורו של כרמולי, שרבים מהם כמו צונץ ושטיינשניידר כבר חשדו בכמה מיצירותיו האחרות כידוע, וגם החזיקוהו והכריזוהו למזוייף, לא נתנו עיניהם גם לזאת ולא בדקו אחריו ונכשלו בו⁽²⁾. ומימי גריץ בדברי ימי ישראל³ שלו ועד היום אתה מוצא שכל המחברים חולקים כבוד למקור זה שמימי דלוחים ודברי הזיוף להם כדבש למתוק.

ואקדים מלים אחדות על המסכות החיצוניות של מציאת הספר.

ר' יצחק ב"ר יוסף בן חילו ידוע לנו כמקובל אך ורק מתוך מה שהעתיק לעצמו בין שנת ה"א פ"ה וה"א פ"ח בעיר לארידה כתב יד אחד חשוב מאד הנמצא כעת בעיר פירנצי. מציאות כתב היד הזה שהוא אוסף מכמה ספרי קבלה, היה ידוע לכרמולי מתוך התיאור הארוך בספרו של בישוני⁽³⁾. מלבד זה היה נמצא בכ"י

(1) עיין שם עמ' 217-320. גוף הספר רק מעמ' 235-264.

(2) שטיינשניידר מזכיר את הספר בלי הערה חשדנית כל שהיא ברשימת הספרות הגיאוגרפית

על ארץ ישראל. רק ב"המזכיר" XVI עמ' 66 רמז פעם אחת רמז של חשד.

(3) עיין שם עמ' 282. שם העיר איננו לאריזה Larasa כמו שנוהג כרמולי אלא לארידה

בפאריס (ס' 441 של האוסף הישן) נוסח של אגרת קצרה שר' יוסף חילו שלח בשנת ה"א צ"ג מארץ ישראל לאביו וליודעיו. האגרת האמתית הזאת שטשה כנראה אף היא יסוד למלאכת הזיוף ואיננה עוד כי שלשת הדפים שהאגרת היתה כתובה בהם, נותשו והוצאו משם¹.

והנה כתב היד של ס' שבילי דירושלם עצמו: כרמולי תיאר אותו באריכות במבוא שלו ואמר² כי הוא נמצא בכ"י 25 באוסף הפרטי שלו בכרך אחד (כריכת קלף שגבה מקושט בזר ושם הספר בתוכו „שבילי דירושלם לרב יצחק חילו עליו השלום“) יחד עם אגרות חכמים שונים מהמאה ה"ח ועם תעודות שונות לתולדות ק"ק מיץ במאה ההיא. האגרת הזאת הנקראת שבילי דירושלם הועתקה מכתיבת המחבר על ידי ר' יעקב שוויינפורט מק"ק צפת וממנה הועתקה במצות ר' יעקב רישר רב דק"ק מיץ ומהעתקה זו העתיק אותה הצעיר ישכר בער פולדא בט' באדר תקי"ז „והיא האגרת שר' יצחק חילו שלח בשנת ה"א צ"ד (1334) לאביו ולבני ביתו בספרד“. והנה זה פלא: גם כתב היד הזה של ס' שבילי דירושלם עצמו „נעלם“. חקרתי אחריו וזה מה שמצאתי: כל שאר התעודות והאגרות שהיו מכורכים עם ס' שבילי דירושלם נמצאו בעזבונו של כרמולי, לפי הרשימה של כתבי היד שלו שנתפרסמה אחרי מותו (עבודת החכם רפאל קירכהיים), והן נזכרות שם³ בסימן 183, אמנם לא ככריכת קלף כדברי כרמולי אבל כשש חוברות מחוברות. וס' שבילי דירושלם מאן ידבר! ובאמת נמצא היום כל האוסף הזה המתואר אצל כרמולי, בספריה העירונית בפרנקפורט ואולי בא לשם עם שאר כתבי היד מעזבונו של הברון רוטשילד הידוע. כתב היד הזה לא נזכר בשום רשימה ואינו מסומן במספר סדורי אבל ראיתי בו עיני בחודש אב בשנת תרצ"ג ומצאתי בתחלתו עוד עמוד אחד מס' שבילי דירושלם (כן נקרא שם באמת) ויש בו כל ההקדמה על ההעתקות השונות (והשנה כאן לא תקי"ז אלא תקי"ט) ואחרי כן תשע שורות מתחלת האגרת (ופותחת „למען ציון לא אחשה ולמען ירושלם לא אשקוט וכו' ארבעה שיערים יש בעיר הקודש“) ותו לא מדי! העמוד השני ריק. עד כמה שאני זוכר, הכתיבה איננה כתיבת כרמולי אלא באמת כתיבה מהמאה ה"ח. יש איפוא שתי אפשרויות: א) לירי

1. Lerida. הצורה המשובשת של השם נמצאת אצל בישוני (עמ' 303) ותקנתי לפי גוף כתב היד שראיתי בשנת תרצ"ב. ופלא שגם בכ"י פאריס היה כתוב השם לאריזא – אם להאמין לדברי כרמולי עמ' 223. בודאי גם זוהי טעות.

2) עיין דברי לונץ ב„ירושלם“ י"ג עמ' 81 וכן ספר לי חברי פרום. ש. קליין שראה את כתב היד.

3) Itinéraires עמ' 231.

Katalog der Sammlung hebräischer und jüdischer Bücher und

Handschriften aus dem Nachlass des Herrn Dr. Carmoly, 1875. 68 עמ'.

כרמולי נתגלגל רק הדף הבודד הזה שהכיל את ההתחלה של האגרת האמתית ו"השלים" אותה לספר מקיף כיד חכמתו. (ב) באה לידו באמת העתקה שלימה מאגרת אמיתית בשם שבילי דירושלם, והואיל ו"עיבד" אותה והכניס בה מה שהכניס וזייף מה שזייף, ראה צורך לגנוז את ההעתקה האמיתית שלא תעיד בו ולא תהיה בעוכריו. מה שמסייע להשערה השניה הוא ספורו של כרמולי על כריכת הקלף היפה שאיננה עכשיו. ומה ראה לקלקל כך? יפה כזה? הוה אומר: בוודאי ההכרח להוציא חלק מתוך כה"י המקורי. אמנם יתכן גם שכל התאור הזה של הכריכה בשקר יסודו כי אני זוכר שראיתי בקובץ במצבו הנוכחי סימן של שינוי כריכה או הוצאה מכריכה אחרת. ועל כל פנים, כל בר בי רב יבין כי "אבידה" זו של עיקר כתב היד שאיש לא ראהו מעולם, אינה עשויה כ"כ לסייע לאמונה באמיתת הספר.

ואם נתבונן בספר עצמו וביחוד בדיעותיו הנוגעות לקבלה הרי יתגלה לפנינו חזיון ומראה זר. בזמנו של כרמולי היו דעות והשערות שונות על דבר נקודות ידועות בתולדות הקבלה וספרותה והשערות אלה מצאו להן הד מפליא מאד בספר המיוחס לר' יצחק חילו. וכדאי לבדוק את כל פרטי הידיעות הללו בספר שבילי דירושלם¹.

(1) עמ' 87: "הששי הוא שער הרחמים אצל המקדש. לפניו היו שם שני שערים האחד להתנים והאחד לאבלים כמו שאמרו בפרקי ר' אליעזר הגדול המקובל האשכנזי ז"ל". המתרגם העברי הורוביץ העיר כאן "יש לדקדק שלדעתו היה מחברו מקובל אשכנזי ולא ר' אליעזר בן הורקנוס". ואני אומר: מן הנמנעות הוא ששורה זאת נכתבה ויצאה מתחת ידיו של מקובל במאה הי"ד אלא היא אפשרית רק לאחר שנדפס ס' שתי ידות לר' מנחם לונזאנו שמתוך השערה בלתי נכונה מכל וכל הנמצאת שם נתגלגלו שאר השערות שמתוכן נתעורר המזייף לכתוב מה שכתב כפי שאבאר. כמובן לא עלה בדעת כל מקובל בדורו של ר' יצחק חילו ליחס את הס' פרקי ר' אליעזר למקובל אשכנזי מאחר שכל ספרות הקבלה של הדור ההוא מוכיחה ומעידה פה אחד שכל בעלי הקבלה דווקא ראו בספר זה מדרש אמתי וקדמון שהוא מראשי המקורות של הקבלה. אלא מאי? נמצא בידינו ס' ארצות חיים הנקרא גם בשם צוואת ר' אליעזר הגדול המיוחס גם הוא (כפי שיוצא מהסיפור שבתחלת הספר) לבעל הפרקים. הספר הקטן הזה נתחבר, אליבא דאמת, בחוג מחברי ספר הזוהר בספרד, אבל

(1) אשתמש כאן בדרך כלל בתרגום העברי של י. זי. הורוביץ שנדפס ב"ירושלם" של לונץ כרך

י"ג עמ' 81-122. רק במקומות שהיה צורך בזה (וביחוד בשביל הערותיו של כרמולי המאירות עינים ממש!) חזרתי אל המקור הצרפתי.

דבר זה לא היה ידוע לשום חוקר ולשום מקובל¹ ואיש לא ידע את מקורו. רק ר' מנחם לונזאנו הפריח השערה „לפי דעתו” שאין הכוונה בשם זה אלא לר' אליעזר הגדול מחכמי אשכנז הקדמונים, הוא ר' אליעזר בן יצחק שחי בוורמישא במאה ה־2². השערה זאת שהיתה אמנם מוטעית, אבל על כל פנים „בקרתית” מאד, משכה לבם של כמה ממיסדי חכמת ישראל³ וביחוד נתקבלה גם בידי ר' וואלף היידנהיים וזה הרחיב אותה והרחיק לכת וייחס לר' אליעזר בן יצחק גם את הספר פרקי ר' אליעזר בהגהותיו לס' שפתי ישנים ואולי גם בעוד מקומות מספריו⁴. וממנו קבל אותה כרמולי ועל כן צווה על ר' יצחק חילו שלו לחזור עליה וכנראה חשב לחזק ולקיים על ידי זיוף קטן זה את דעתו של היידנהיים שנראתה בעיניו בהערתו לפיסקא זו של ר' יצחק חילו אומר כרמולי, כמשיח לפי תומו: „בעל ס' יוחסין⁵, לונזאנו והיידנהיים כבר ראו זאת (ר"ל את בעלותו של ר' אליעזר בן יצחק) בטרם ידעו את דברי המחבר הזה”. איזו תמימות קדושה! אם מצא כרמולי את דברי היידנהיים בספר נדפס או שמע אותה בעל פה, בשאלה זאת לא אוכל להכריע, אבל העובדא כשהיא לעצמה ברורה למדי.

(2) ע' 88 יאמר על חכמי ירושלם בזמנו שרובם „עוסקים יומם ולילה בלמוד התורה הקדושה וחכמת האמת שהיא הקבלה”. דבר זה אינו מתאים בשום אופן למעמד הקבלה בדור ההוא, דור תלמידי הרשב"א שהקבלה היתה מצויה רק בחוגים מצומצמים מאד, אצל יחידים, וביחוד בצרפת שמשם באו, לפי דברי הכותב, רוב החכמים, היתה הקבלה נפוצה רק במדה מועטת מאד אצל יחידים. המקובלים היו רחוקים מאד מתעמולה לעליה לארץ הקדושה בימים ההם וגם בזה הופך ר' יצחק חילו המדומה את הקערה וממלא את הארץ מקובלים מפה אל פה! הוא מקדים את התנאים ומעמדה של הקבלה בחוגי החכמים של תקופת גירוש ספרד ושל אחריה ומכניס אותה לתקופה הקדומה. מכל הספרות העשירה מאד

(1) וגם כאן אין המקום להאריך בזה ובמקום אחר איחד חקירה מיוחדת לשאלה זו.

(2) עיין ס' שתי ידות לר' מנחם די לונזאנו דף קכ"ב ע"ב. דבריו פורחים באויר ההשערות ואינו מביא כל ראיה עליהם.

(3) גם צונץ נכשל בהשערה זו של לונזאנו (הנהפכת אצלו כבר ל„עדות”) בספרו „צור געשיכטע אונד ליטעראטור” עמ' 124 שהופיע שנתים לפני ספרו של כרמולי. הראשון להבין את ביטולה, היה יעלינק במבוא ל„בית המדרש” שלו חדר ג' עמ' XXVIII, אבל גם ר' חיים מיכל ידידו של צונץ, קבל אותה.

(4) כך מעיד בפירוש ר' חיים מיכל בס' אור החיים עמ' 207 שראה את הגהותיו של היידנהיים. ואפשר מאד שהיידנהיים דבר על זה גם באיזה מקום מפרושי למחזור. גם בן-יעקב נפתה אחר כך לסברת בטן זו באוצר הספרים שלו.

(5) זה שקר. ר' אברהם זכות אינו מזכיר שום דבר כזה.

שהגיעה לידינו או שיש לנו עדות נאמנה עליה בתקופה ההיא, לא נמצא אפילו קונטרס קטן שנתחבר או שנעתק על ידי מקובל בירושלם¹. והרי זה פלא אם באמת היתה שם קהלה שרוב חכמיה היו מקובלים מה שלא היה כן בזמן ההוא בשום מקום אחר!

(3) עמ' 90 ר' יצחק חילו יזכיר כאן כי ספרו לו מעשה נסים על בית הכנסת בעיטם המיוחס לרשב"י. והוא כי בחג השבועות הוא חג מתן תורה יוצאת בת קול מארון הקודש ומכרזת על למוד התורה – ומה גדול הנס הזה באמת בהיות דברי בת קול זו ממש דברי אותה בת קול שר' שלמה אלקבץ שמע אותה יוצאת מפ' ר' יוסף קארו בליל חג השבועות כפי שהביא אותם בעל השליה במס' שבועות. ולא זו בלבד אלא שיש כאן עוד נס בתוך נס וסגנון נאומה של בת הקול ההיא שבעל הקבלה ואיש הסודות שמע על אדותיה דומה כאילו הוא פראפרזה של דברי ר' יוסף קארו שהוציאו מהם את היסודות שאינם עוד „לפי הזמן” בדור של משכילים כמו דורו של ר' אליקים כרמולי דווקא. בדור כזה, ולא בדור של ר' יצחק חילו האמתי או בדורו של ר' יוסף קארו, היו אמנם חובבים אגדה יפה אבל היו דורשים גם מבת קול שתדבר בסגנון כללי-אנושי ומשכילי! ולמה נעשה שקר בנפשנו – ברור שכרמולי לקח את כל הספור מהמאמר הידוע מאד בס' שני לוחות הברית, הוציא את עוקץ הסודיות היתרה העוטפת שם את דברי הבת קול כפי שר' שלמה אלקבץ רשם אותם, וגם חמד לו לצון לקשר אותם עם „קולו של רשב"י” התובע את למוד התורה בליל שבועות בשני מאמרים בס' הזוהר שמהם מקור המנהג. כאן אנו רואים בדיוק כיצד עבד בית החרושת לאגדות של כרמולי! שלשה סממנים היו לפניו²: א) עדות נוסע קדום (ר' שמואל בר שמשון) על מציאות בתי כנסיות בא"י המיוחסות לר' שמעון בר יוחאי. ב) דברי ר' שמעון בר יוחאי בס' הזוהר המיוחס לו על הלמוד בליל חג השבועות³. ג) הספור של ר' שלמה אלקבץ על בת קול ששמע בליל שבועות יוצאת מפ' ר' יוסף קארו. וכרמולי עשה משלשה המוטיבים האלה הרכבה אחת ותתיכה הראויה להתכבד ע"י דורשי רשומות.

(1) רק חמשים שנה אחרי כן אנו מוצאים בירושלם מעתיקי ספרי קבלה, כמו כ"י מינכן 325 שנעתק בירושלם בשנת קמ"ג או קל"ח בשביל ר' אברהם ב"ר יהודה ס"ט אלמקרוץ, והוא נכתב בכתיבה ספרדית. והרי לפי דברי ר' יצחק חילו המדומים הרבו בימיו בהעתקות כתבי יד שהאורחים קנו והוציאו אחם לארצותיהם (עמ' 89)!

(2) המתרגם הביא בעצמו את הסממנים האלה בהערותיו לדברי האגרת ולפי תומו לא הרגיש שאין אלה מקומות מקבילים לדברי הספר אלא המקורות עצמם שמהם הורכבה „האגדה” החדשה!

(3) בהקדמה לס' הזוהר דף ח' ע"א ובפ' אמור ח"ג דף צ"ח ע"א (לא צ"ה כמו שנדפס

4) הספור על ר' מעדיה במעון שנגלה לו קברו של „בר כוכבא המלך המשיח“ (עמ' 94-95) כולו בדוי בידי כרמולי ואי אפשר שמקובל יספר אגדה בסגנון זה, מבלי להוסיף עליה הערה. וגם כאן כמו במקומות רבים גילה כרמולי את מקום אחיזתו בדברי רבותינו בהערתו והתחפש כשה תמים אלא שנכשל כשלון למופת: הוא בדה את ר' מעדיה זה לא מתוך המקורות עצמם אלא מתוך הדפוס המשובש הראשון של ס' סדר הדורות שהיה בידו שרק שם נזכר „ר' מעדיה“ כזה. ושוב תימה גדול על החכם המתרגם הורוביץ שעמד כבר על העובדה ולא הבין את פירושה הברור. כי איך יזכיר ר' יצחק חילו ספורי נסים על אמורא ששמו נולד רק בבית הדפוס במאה הי"ח!

5) בעמ' 99 יספר כי בצריפין מצא „זקן חסיד אחד עם הרבה מתלמידיו שהם צבור שלם של עשרה אנשים. הזקן ההוא הוא מקובל גדול שידע את שבעת ספרי הקבלה על פה. אביו היה תלמידו של הרמב"ן. הוא ספר לי מעשים נפלאים רבים מהאיש הגדול הזה“. הערתו של המתרגם המבארת את „שבעת ספרי הקבלה“ שהם „בודאי שבעה הספרים שמהם הורכב ס' הזוהר“ אינה נכונה. הזוהר אינו מורכב משבעה ספרים אלא ממספר יותר גדול ושום מקובל ושום חוקר לא מנה מספר כזה שהוא המצאתו של הורוביץ. הורוביץ „מתרקן“ את הקושיא הבולטת הזאת שיש אמנם עוד חלקים אחרים בזהר מלבד אלה שהוא מנה כראות עיניו, בטענה שהאחרים „רק חבורים בודדים וקטנים הם“ – תירוץ שאינו מתרץ כלום כי האדרות והסבא, למשל, ארוכים הרבה יותר מה„מתניתין, תוספתא וספרי תורה“ שהוא מונה בשבעת החלקים. אבל כל זה וכוח ללא יסוד כי מקובל שקרא את ספר הזוהר בשם „שבעת ספרי הקבלה“ לא היה ולא נברא. וטענתו של הורוביץ כי לא יתכן שהכונה לספרי אחרים הואיל ואחרי התגלות הזוהר „עזבו הלומדים את ספרי הקבלה הקודמים לו ויעסקו רק בו“ גם היא מוטעית בהחלט, כי במשך מאת השנים אחר התגלות הזוהר לא עזב איש מהמקובלים את ספרי הקבלה ופנה רק לזוהר כפי שמוכח לכל יודע ידיעה כל שהיא בספרות הקבלה של המאה הי"ד. שהזוהר תופס בה רק מקום אחד בין ספרים רבים השוים לו במעלה ובערך לדעת רוב המקובלים בזמן ההוא. וביחוד בדור ר' יצחק חילו, בשנת ה"א צ"ג היתה השפעתו של הזוהר עדיין מצומצמת מאד. אם כן, מי שכתב השורות האלו, כוון על ספרי המופת של הקבלה בכלל. אבל בכל הספרות העשירה של הקבלה לא נזכרו „שבעת ספרי הקבלה“ כמספר קבוע של ספרי מופת. והרי ר' יצחק חילו רומז אליהם כאל זיכר ידוע ובטוי מפורסם (בה"א הידיעה: les sept livres kabbalistiques בנוסח הצרפתי). ודבר כזה איננו, ולא זוהי הדרך והלשון שראשוני המקובלים מדברים על עניניה. כל המספר הזה חשוד כי מחבר הספר שבילי דירושלם „מחבב את

השביעיות מכל דבר תחת השמים" (אם לדבר בלשון ספר יצירה) וריח הזיוף נודף דווקא מחבה זו לשביעיות הבולטת ושולטת בכל הספר. ונראה שלמזיף היו לו דעות ילדותיות מאד על "קבלה" כפי שיוצא מכל ספורי ההבל ומעשה נסים שהכניס כאן ובלי ספק חשב אותם למתאימים לרוחו של "מקובל" בשעה שבאמת דרך זו רחוקה תכלית ריחוק ממקובלי ספרד בדורות ההם. ומתוך דעות מוקדמות אלה שהם המשפטים הקדומים הטפוסיים של יהודי משכיל במאה הי"ט שבשבילו "קבלה" היא תרכובת של משחקי מספרים וספורי בדים, בא להבליט גם את "השביעיות" בכל מקום בספרו. ואחרי כל מה שראיתי מספרי בני דורו של ר' יצחק חילו בקבלה, אוכל לומר בבטחה כי "ארכיטקטוניקה" מסתורית כזאת אינה מתאימה כלל למציאותה האמתית של הספרות הזאת. גם הפרט על ידיעת הספרים "בעל פה" הוא יותר מדי "מודרני". אנו יודעים יפה מאד (מתוך המקורות האמתיים!) מה היו המעלות והמדרגות שבעלי הקבלה בזמן ההוא בקשו להגיע אליהן ולהשתבח בהן – אבל ידיעת ספרי קבלה בעל פה אינה נמנית ביניהן וגם איננה מתאמת לרוחם הדורשת עיון והעמקה והתבוננות וכיוצא בהן אבל לא תדע לכבד ידיעה "בעל פה" כמעלה מיוחדת וביחוד לא בעניני קבלה וסוד. ידיעה כזאת מתאמת מאד לרמיונו של אדם מודרני וביחוד כשאינו לו מושג ברור על מהות הקבלה באמת.

6) בעמ' 103 יספר כי בשילה מצא שוב "זקן מקובל אחד היושב אצל הציון הזה (של קבר עלי). הוא מאשכנז ומתפרנס מהעתקת ספרים קדושים שהוא מעתיק כמו ספר הבהיר של ר' נחוניא בן הקנה. ספר הבטחון של ר' יהודה בן בתירה, ספר יצירה המיוחס לר' עקיבא ועוד אחרים". גם מאמר זה שקרו חקוק לו על מצחו. ספר הבטחון של ר' יהודה בן בתירה הוא ספר שנזכר בתוך ספר קטן אחר שנתחבר בחוג ס' העיון בפרובינציה בתחלת המאה הי"ג ושמביא ספור על ירמיהו וסירא בנו ומעשיהם בקבלה מעשית מתוכו. הספר מובא עוד פעם אחת במקור אחר השייך לאותו הסוג ואם ספר הבטחון היה פעם בנמצא, גם הוא היה (לפי סגנון הלשוניות ולפי תוכן קבלתו) מאותו החוג שכל הספרים שנתחברו בו בלי יוצא מהכלל הם קונטרסים קטנים וקטנטנים ופזמונים שאינם תופסים יותר מעמודים אחדים. ואליבא דאמת לא היה ספר זה בידי שום מקובל מחוץ לחוג ספר העיון, מלבד הלשוניות המובאים בשמו. מי יאמין לספור שמקובל מאשכנז יתפרנס מהעתקת ספרים יקרי מציאות דווקא בפנה נדחת כמו קברו של עלי שלא יוכל להשיג שם לא מקורות חדשים ולא קונים, ושהנוסע העובר שם יזכיר בתורת ספרים שהאיש מתפרנס מהעתקתם ספרים קטני הכמות וספרים שלא היו במציאות כלל בדור ההוא. ומה ראה כרמולי לבחור בס' הבטחון משאר ספרים? התשובה, לדעתי, פשוטה מאד: הרי בספריה בפירנצי נמצא בידינו אותו האוסף

החשוב מספרי קבלה, מעין ספריה קבלתית קטנה, שקבץ לו ר' יצחק חילו משנת ה"א פ"ה עד ה"א פ"ח, כפי שאמרתי כבר למעלה, בעיר לארידה במלכות אראגון. הלא רק מציאות כתב היד הזה היא שהעלתה לפני כרמולי את המחשבה המוצלחת ל"עבד" איוזו אגרת פשוטה וקצרה עם רשימת קברות בא"י או כדומה לזה שמצא אותה בכתב יד אחד בפאריס (וגם גנב אותה משם), ולעשות ממנה "ספר ממש" שיגלה את נטיותיו ה"קבלתיות" של המחבר כפי שכרמולי תיארן לעצמו. והנה בכתב יד ההוא נמצא בדף 199b אותו הספור על ירמיהו וסירא בנו בפתיחה "מצינו בספר הבטחון שעשה ר' יהודה בן בתירה". וזה מה שאירע כאן למזלו הטוב של כרמולי: ברשימתו של Biscioni על כתב ידו של ר' יצחק חילו בפירנצי אמנם לא נזכר ספר הבטחון אלא רק השם וההתחלה של "פירוש שם של ארבע אותיות" המכיל בתוכו את לשון המאמר ההוא. אבל כרמולי מצא פירוש כזה על השם של ארבע אותיות גם בכ"י של הספריה הלאומית בפאריס, כפי שהזכיר בהערותיו (עמ' 1300) ושער (2) לפי אומדן הדעת (והפעם בצדק!) שזהו "אולי אותו הספר שר' יצחק חילו העתיק לעצמו" ועל ידי כך נתעורר להזכיר את ספר הבטחון בין הספרים שיודמנו לר' יצחק חילו אחר כך במסע הפלאים שלו!

7) עמ' 108 בספורו על עכו "זאת העיר היתה... עיר מקלט לחכמים רבים כמו ר' יחיאל מפריז, ר' משה גירונדי, ר' מנחם האשכנזי וכו'" וכרמולי מעיר בהערה כאילו בא לקיים דברי ר' יצחק חילו: כנראה זהו החכם שבאה שאלה ממנו בס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו בפרשת נח. וכאן אני אומר: מאי אהני לרמאה ברמאותיה ולזייפנא בזייפנותיה?! הרי בהערה קטנה זו גילה לנו כל זיופו: בימי כרמולי לא נקבעה עוד סדר זמנים מדויק בחיי ר' יצחק בן שמואל דמן עכו ורשאים היו לחשוב, באין חקירה מדויקת של המקורות, שר' יצחק דמן עכו חי בעיקרו ועל כל פנים זמן רב בארץ ישראל ועסק בקבלה כבר שם ובא לספרד בשכבר קבל רוב עניני הקבלה מרבותיו בארץ ישראל. ובאמת חשבו כן כמה מחכמי הדור ההוא וגם כרמולי עצמו חשב זאת לדבר בטוח ומוסכם כפי שמוכח מהערה אחת בספרו (עמ' 305) ועל כן העביר בחכתמו את ר' מנחם אשכנזי (שבעל ס' מאירת עינים אומר עליו לגבי סוד נעשה לנו שם "קבלתי מפי הר' מנחם אשכנזי ז"ל") לעכו כאשר חשב שבלי ספק קבל ר' יצחק חילו

1) עיין רשימת כתבי היד בפאריס סי' 765³. ברשימה הנדפסת לא נזכר לשון ס' הבטחון, אבל מצאתי אותו שם בדף 7. וכן נמצא הפירוש ההוא עוד פעם שם בס' 1284⁶ (חסר במפתח הרשימה) ולאחר משני כתבי היד האלה כוון כרמולי בהערותיו.

2) כנראה לפי שם המאמר ופתיחתו הנמצאים ברשימתו הנדפסת של בישוני. את כ"י פירנצי

יצחק דמן עכו את קבלתו שם. אבל כל זה אינו. אנו יודעים היום בבירור מה שכרמולי לא היה יכול לדעת שר' יצחק דמן עכו חי עוד באמצע המאה הי"ד⁽¹⁾ והיה איפוא בחור צעיר ותלמיד ישיבה בנגלה בשעה שנכבשה עכו והוא בא לארצות המערב. הוא לא למד כלל חכמת הקבלה כל עוד היה בישיבה בעכו⁽²⁾ ולא נמצא בכל ספר מאירת עינים גדול-הכמות שום סוד מסודות הקבלה שלא למד אותו רק לאחר שכבר בא לאיטליה ולספרד. כל החכמים הרבים מבעלי הקבלה שהזכיר בס' מאירת עינים, כלם היו בארצות ההם. ר' יצחק דמן עכו הכיר שם כמה מקובלים שבאו מאשכנז (ר' מרדכי אשכנזי, ר' יהודה דרשן אשכנזי, ר' מנחם אשכנזי, חסיד אחד אשכנזי). הסוד הארוך שר' יצחק מביא בשם ר' מנחם אשכנזי ושהוא דוחה אותו בגמר דבריו מפני שאינו מתאים לדרך הרמב"ן⁽³⁾, קרוב גם הוא לספרות תלמידי הרשב"א על סודות הרמב"ן ואין אף צל של הוכחה להשערה שר' יצחק למד או שמע את הסודות האלה כבר בימי בחרותו בעכו. הוא למד אותם, כפי שניכר מכל דף ודף של ס' מאירת עינים, רק בחוגי תלמידיו של הרשב"א בספרד. ודברי ר' מנחם האשכנזי שר' יצחק קבל ממנו ומביאם מלה במלה (מסיים ב„עד כאן לשונו“) סובבים גם הם על שאלה שהעסיקה את החוגים הללו – סוד הקצוץ בנטיעות של דור ההפלגה.

(8) מחוך אותה ההנחה המוטעית על ישיבה ממושכת של ר' יצחק דמן עכו בארץ ישראל והתעסקו בקבלה שם, שהיתה רווחת בזמנו של כרמולי, נובעת גם המצאתו השניה ביחס אליו: בע' 109 יספר ר' יצחק חילו שמצא בעבלין, מקום לא רחוק ביותר מעכו, „תלמיד אחד של ר' יצחק בן שמואל דמן עכו“⁽⁴⁾ הבקי מאד בחכמת הקבלה והוא הראה לי ספרים ישנים כמו

(1) ר' יצחק דמן עכו חבר גם קצור עברי מפרושו הערבי של הר' יהודה בן נסים. מלכא בפאם על פרקי ר' אליעזר והשיג עליו השגות בסונטרס שנתגלה בזמן האחרון בכתבי יד שונים ממארוקו עיין ביחוד כ"י ששון 919 (בס' אהל דוד עמ' 1016). אבל ספר זה נתחבר רק באמצע המאה הי"ד ואם יש לסמוך על התאריך הניתן בהקדמת המקור הערבי, אפילו רק בשנת ה"א קט"ו (1365), עיין מונק, *Mélanges* עמ' 301, ורשימת כת"י פאריס סי' 764.

(2) רק פעם אחת בכל ס' מאירת עינים הזכיר דברים ששמע בעכו בימי נעוריו והוא ספור אנדה על ארסטו ואין לו כל יחס שהוא לקבלה. המאמר לא נמצא בכ"י שכרמולי ראה אותו אלא רק בהוספות הנמצאות בסוף הספר בכ"י לידן 93 דף ב' 158: „ואני מעיד עלי...“ כי בעכו ת"ו היינו יום אחד אנחנו התלמידים יושבים ושונים לפני מורי הרב ר' שלמה צרפתי הקטן ז"ל ואגב גררא הגענו לדבר על ארסטו...“ ממילא מובן שדברים אלו נכתבו בחוץ לארץ.

(3) הוא מסיים שם (על פי כ"י מינכן 17 דף 24^a) „ואעפ"י שדברים הללו טובים ונכוחים למבין לא לכך נתכוון הרב [שהוא הרמב"ן] כי לא רדף לבאר סודות התורה אחרי חכמת הגימטריא...“

(4) הורוביץ מתרגם רק „ר' שמואל דעכו“ כמו שכתוב בגוף הצרפתי ונעלם ממנו תקונו של כרמולי בסוף הספר עמ' 546 המביא את השם המלא.

ספר רב חמאי ופרקי ר' ישמעאל ועוד אחרים". כנראה, כותב השורות האלה היה סבור שר' יצחק דמן עכו העמיד תלמידים בעכו שאפשר היה למצוא אחר כך בכפרים הסמוכים לה ולא ידע שאחרי שעזב ר' יצחק את ארץ ישראל בימי נעוריו לא שב לארץ ישראל וכל ימיו היה בספרד. והואיל והמזויף עמד בעמודים אלה להשתמש בס' מאירת עינים פרשת נח, הוסיף ידו שנית ושלב מאותו הדף בס' מאירת עינים שנמצא בו לשון ר' מנחם האשכנזי הנזכר גם את שמות שני הספרים שתלמידו של ר' יצחק כאילו נתן לר' יצחק חילו. הרי בכ"י מינכן 17 דף 24a, שורות אחדות אחרי לשון ר' מנחם מצינו: ויה"ב שנ"ד דעתו (ראשי תיבות: ואני יצחק הצעיר בן שמואל נטריה רחמנא דמן עכו ת"ו) אומר כי מה שלא רצה החכם הזה (הוא ר' שם טוב בן אברהם נ' גאון בס' כתר שם טוב שאת לשונו הביא כאן כתיקון לדבריו של ר' מנחם אשכנזי) לרמוז אפילו רמזיה בעלמא אבוא אני לבאר על פי אשר קבלתי ולא נפיק מניה חורבא דהא בפרקי היכלות ובספר רב חמאי איתפרש טובא... כבר ידעת מה שאמר ר' ישמעאל בפרקי היכלות כל היודע שעורו של יוצר בראשית מובטח לו שהוא בן העולם הבא והוא מפורש בשיעור קומה". ומי פתי ולא יבין כי מהמאמר הזה נאצלו ידיעותיו הביבליוגרפיות הנפלאות של המזויף על הספרים שהיו בידי תלמידו של ר' יצחק דמן עכו. המזויף לא טרח הרבה להרחיק את העדיות שיזימו אותו ולאסוף את גופי שקריו מכל ארבע פנות הספרות אלא צמצם את כבוד זייפנותו לבין שני העמודים של ספר מאירת עינים שחזקה היתה בבני דורו של כרמולי שלא ירבו לעיין בו.

העובדה המפליאה הזאת שדעותיו וידיעותיו של הנוסע ר' יצחק חילו על ר' יצחק דמן עכו אמנם אינן מתאימות לאמת ההסטורית אבל מתאימות הן להשערותיו של כרמולי, תקבל הערכה הנכונה מתוך הערתו של כרמולי על ר' יצחק דמן עכו שאמת ושקר משמשים בה בערבוביה¹. כאן פוסק כרמולי כל אותן ההלכות על חיי ר' יצחק דמן עכו המתאשרות אחר כך מספרו של חילו ולא העלה על דעתו כי ימצאו עוד ספרים מר' יצחק שיבטלו עיקריהן. כאן הוא אומר בפשטות שר' יצחק הלך לספרד רק למסע אחד כשהיה עדיין צעיר לימים ואחר כך שב לארצו ועל כן "ראוי לתשומת לב" שר' יצחק חילו לא ראה אותו בעכו בהיותו שם. ר' יצחק דמן עכו נפטר, לדבריו, לפני שנת 1340. ובכן, זוהי הודאת בעל הדין על הדעות וההשערות שמתוכן זייף מה שזייף. הוא היה בטוח שס' מאירת עינים נכתב בעכו, ואלו היה יודע שכל זה לא יתאמת, מסתמא לא

1 Itinéraires עמ' 304–305. מן האמת שבהערה זו הוא שר' יצחק דמן עכו לא היה תלמידו

של הרמב"ן כמו ייחשבו חכמים אחדים וכרמולי עמד על ביטול השערה זו מתוך ס' מאירת עינים, ועל כן גם ר' יצחק חילו לא נכשל בה.

היה מזמין לר' יצחק חילו את התלמיד האלמוני ההוא בכפר עבלין.
 (9) בעמ' 117 יספר על צפת: „היא עיר מיושבת מיהודים מכל חלקי
 תבל. פה חבר ר' שם טוב איש שוריא את ספריו הרבים.
 אעפ"י שחכמי האמת השיגו הרבה על החכם ההוא אינם
 נמנעים בכל זאת מלהעתיקו ומלקבל את קבלותיו“. אתה עומד ותוהה
 מה לחכם הנוסע בארץ ישראל ומספר על מה שראה בה ולהערה זו לתולדות
 הספרות ולבקורת ספרי חכם אחד מבני דורו שאין לה כל ענין כאן ושבני ביתו
 מקבלי אגרתו בודאי לא ידעו כונתה? וכי זהו הדבר הראשון שמקובל בזמן
 ההוא יספר לבני ביתו על מה שראה בצפת, וביחוד מאחר שאת האיש עצמו
 שעליו סובבים דבריו, לא ראה שם כלל? והתשובה ברורה גם כאן: אמנם אין
 אלה הדברים הראשונים שיעלו בדעתו של נוסע אמתי בדור ההוא, אבל הם המה
 באמת הדברים הראשונים שיעלו בדעתו של מלומד מודרני שישב לזייף ספר
 ולחבר עליו פירוש מלא הערות מתוך שני כתבי יד שמצא בספריה בפאריס:
 ס' בדי הארון לר' שם טוב ן' גאון (המספר בו כי עיר שוריא עיר מולדתו)
 שנתחבר בדור ר' יצחק חילו בצפת, וס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו
 המלא מפה אל פה גם העתקות מס' כתר שם טוב של ר' ש"ט ן' גאון ההוא
 וגם השגות עליו! הרי כמה פעמים הזכיר אותם המזייף במשך מלאכתו בהערותיו
 ה„מדעיות“ ואיך לא יתקפהו היצר להקים לשני מקורותיו אלה זכר כל שהוא
 בבואו לדבר על צפת. ויש לברר דבר הזיוף ומקורותיו בדיק. מנין ידע ר'
 יצחק חילו שלא מצא את ר' שם טוב ן' גאון בצפת⁽¹⁾ שהוא חבר כאן. ספריו
 הרבים והלא ספרים אלה לא נתפשטו כלל בעולם! ולא זו בלבד אלא כל
 הידיעה על הספרים הרבים נשאבה מתוך ספר בדי הארון (שהיה לעיני כרמולי)
 שבו הזכיר כמה שמות של ספרים שכבר חבר ושרק אחד מהם הוא ס' כתר
 שם טוב על סודות הרמב"ן בפירושו על התורה, נתפשט כבר בדורו של ר'
 יצחק חילו האמתי. כל החיבורים הקטנים האחרים לא שופתם עין רואה ובודאי
 לא היו מפורסמים בעולם עד שר' יצחק חילו ידבר עליהם כעל דברים ידועים
 באגרת לבני ביתו. ועוד: כל הספרים „הרבים“ ההם לא נתחברו כלל וכלל
 בצפת כמו שחשב המזייף שלא שיער שעדויות ברורות יזימו אותו. הוא חשב
 שס' כתר שם טוב נתחבר כאן בצפת בשנת ה"א ע"ה⁽²⁾ — כשם שחשב כנראה

(1) הריהו מדבר עליו בלשון עבר כאלו כבר מת או עזב את הארץ. בעצם מתקבל הרשום
 שכותב השורות האלה חשב שר' שם טוב ן' גאון כבר היה נפטר בזמן עליית ר' יצחק חילו לצפת
 ושכבר נגמרה אז שורת „ספריו הרבים“. ואם גם לא ידענו זמן פטירתו של ן' גאון, הרי אין השערה
 זאת קרובה ביותר.

(2) הוא מונה את ס' כתר שם טוב בהערותיו למאמר על צפת (Itinéraires עמ' 312) ואומר

שט' מאירת עינים נתחבר בעכו. אבל אנו יכולים היום לקבוע בדיוק את זמן חברו ואת אופן התהוותו של ס' כתר שם טוב. ר' שם טוב נ' גאון הבר אותו בנוסח ראשון בחיי הרשב"א בהיותו צעיר בן עשרים ושמונה שנים⁽¹⁾ וכתב אותו בכתב-סותרים לפי עדותו המפורשת שנשתמרה רק בכתבי יד מועטים⁽²⁾ ואחרי שנתים חזר וחברו שנית בנוסח יותר מבואר וגם שנה את שמו וקרא אותו בשם „כתר שם טוב“ במקום השם הקודם שהיה „סתרי סתרים“ ושלח גם אותו לרבותיו הרשב"א והר' יצחק בן טודורוס. אם כן, נגמר הספר עוד בחיי הרשב"א ובהיותו בן שלשים. והלא ידענו מתוך עדותו בס' בדי הארון (שבאמת חובר בצפת) שרק שנים אחדות אחרי פטירת שני רבותיו וכאשר עבר כבר את חצי שנותיו, התעורר לעלות לארץ ישראל. ובוה הוכח שכרמולי שם עדות שקר בפיו של ר' יצחק חילו כדי לאשר על ידו השערות שחשב אותן למובטחות! את השנה 1315 בדה כרמולי מלבו והכשיל בה גם את גריץ שלקח אותה מספרו⁽³⁾ ועל ידי זה אפילו את שטיינשניידר שצירף שני משפטים שונים בהערותו של גריץ (המאמר על השנה 1315 הלכות מכרמולי והמאמר על אופן חיבורו של ס' כתר שם טוב הלכות מכ"י גינצבורג שהיה בידי שניאור זק"ש) למשפט אחד וחשב שגריץ ראה באמת כתב יד אחד שנכתב בשנה ההיא ותמה על זה במקצת⁽⁴⁾. גם כדאי להזכיר ששום מקובל או מחבר אחר לא קרא את

בפה מלא „ספר זה נשלם בצפת בשנת ה"א ע"ה (1315)“. ובוה נתן לנו כבר במה להאחו כדי לתפוש אותו בזיפנותו.

(1) ידיעה יקרה זאת באה בכ"י של ס' כתר שם טוב הנמצא בספריית הקהלה היהודית בווינה והביא אותה משם ז. שווארץ ברשימת כתבי היד ההם עמ' 28 בין דברי הסופר. והערתו מכתבת הרב המחבר והעיד שחברו בן כ"ח וכתבו בן ל" וכן גם בכ"י גינצבורג אצל גריץ-שפיר כרך חמשי עמ' 266. על ההבדל הזה עין בהערה הבאה.

(2) בהקדמה ראשונה לס' כתר שם טוב בכ"י המעולה הנמצא בספריית הואטיקאן Barberina Or. 110 יאמר: „הרשוני [רבותי לכתב את הסודות] להם לזכירה לחילוף וכתבתי לפניהם כאשר הורגלתי בחכמת הצירוף והי כאשר עליתי מאהליהם אחרי שתיתי בצמא את דבריהם ויזעתי אהל משכני מדבר סין אמה טרקסין [כנראה שם המקום נשתבש ואולי צ"ל קרקסין והוא Carcassonne?] נתרו עלי כי הואילו באר והאבן גדולה על פי הבאר [כלומר הנוסח הראשון היה מכוסה יותר מדי ולא מבואר כל צרכו], הוצרכתי להחליף עונו הנה גא כחו במתניו ואונו בשרירי בטנו ושנתי שמו מאשר קראתי סתרי סתרים וכתר שם טוב העליתי בשם ספרים ושלחתיו אליהם והם יורוני ואם שגיתי יבינוני ואם טעיתי בין בדעת בין בלשון ייטיבו חסדם האחרון מן הראשון“.

(3) געשיכטע דער יודען כרך ז' עמ' 326. כל העמודים הללו אצל גריץ נשתבשו על ידי

מה שהאמין באמתת „מקורותיו“ „הערותיו“ של כרמולי בלי חקירה ובדיקה.

(4) עיין שטיינשניידר ברשימת כתבי היד במינכן עמ' 44 למטה. וגם הורודצקי בערך על ר'

שם טוב נ' גאון Encyclopaedia Judaica החדשה (VII עמ' 100) נכשל בדברי כרמולי וקבע על פיו את שנת לידתו של נ' גאון בשנת 1287 בערך (כנראה מפני שהיה בן כ"ח שנה כשחבר בשנת

ר' שם טוב נ' גאון בשם ר' שם טוב איש שוריא. בארץ ישראל חבר ר' שם טוב נ' גאון באמת הוספה אחת בסוף ס' כתר שם טוב הנמצאת בכתבי יד אחדים¹, וגם מתוך עצם ההוספה הזאת ניכר שגוף הספר לא נחתבר בארץ ישראל כי אם בספרד, כי הוא קורא תגר על השבושים שנפלו בהעתקות הנפוצות בארצו של התלמיד או החבר שאליו הוא פונה כאן ומתקן אותם, ועל מאמר אחד בספרו כפ' בהעלותך שתלמיד-חבר זה שאל עליו יאמר כאן כי בהיותם יחד בחוץ לארץ היה אסור לו למחבר לפרש דבריו יען שלא הגיע חברו עוד לפרק הארבעים, ועתה אשר באת במ אתה רחוק מעיני².

וההערכה על קבלת ר' שם טוב נ' גאון שהושמה כאן בפיו של ר' יצחק חילו הרי היא כולה הערכתו של החכם כרמולי שחזר עליה בשמו הוא בהערותיו (בספר הצרפתי עמ' 313) ושאל אותה, כמו שכבר אפשר לשער מראש לפי כל מה שקדם לנו כאן בחקירת מקורות זיופיו, מהתבוננותו בקריאתו בס' מאירת עינים לר' יצחק דמן עכו. דרכו במקומות רבים, הוא מזכיר גם כאן את המקור שממנו זייף כדי לקיים על ידו באופן "מדעי" את תוכן דברי זיופו, ומה שפוקד על ר' יצחק חילו לדבר בלשון רבים על "חכמי האמת שהשיגו הרבה על החכם ההוא", גם זה לקוח בלי כרכורים מס' מאירת עינים שר' יצחק דמן עכו הזכיר שם עוד אחד מתלמידי הרשב"א שיצא בדברי בקורת על ר' שם טוב נ' גאון³. ואין צריך לומר שכל דרך הערכה זו של

1315 את ספרו) ובאמת נולד לכל המאוחר בשנת 1275 כי בצאתו מספרד בשנת 1315 (השנה לפי ס' בדי הארון) היה כבר בן ארבעים שנה ויותר כי עוד בספרד סירב למסור סודות יודעים לתלמיד-חבר אחד מפני שלא הגיע לפרק הארבעים כפי שאביא למעלה בפנים, וגם כל תאוריו של הכנותיו במשך שנים רבות לכתיבת ספר התורה שלו שבא בשער הששי של ס' בדי הארון, מוכיח שבשנת ה"א ע"ב (1312) כאשר השלים את ספר התורה המפורסם ההוא (הנמצא עתה בבית ששון בלונדון) לא היה בחור באמצע שנת העשרים.

(1) למשל בכ"י בפירנצי המסומן שולחן שני כ"י 20 ובכ"י מינכן 66.

(2) כ"י פירנצי הנזכר בהערה הקודמת דף 142b.

(3) זה לשונו כפ' האיניו כ"י מינכן 17 דף 160b: "וילך טעות ושבשו זה [שבס' כתר שם טוב] עם שאר השבושים אשר כתוב בספרו ועם שאר הדברים אשר מדעתו ברה ועשה מהם דברים שהם כבשנו של עולם כאלו הם דברי חידה כאשר ראיתי כתוב באגרת ששלח אחד מהתלמידים ההגונים של גדול הדור הרשב"א והחסיד ריב"ט (ר' יצחק בר טודרוס) שהוא מזכיר תמיד בדבריו כי מהם קבל לרבותיו דברים על זה ר' שם טוב גאון ועל ר' יהושע שועיב חברו ז"ל ודע לך שכמה דברים מצאתי הפך מכתבם ממה שקבלתי לפניכם שר' יהושע וכל שכן ר' שם טוב בדו דברים רבים פשוטים מלבם מה שאינו דעת הרב ז"ל לא במושכל ולא במורגש" ובשני חכמי האמת האלה נגמרה באמת שורת המשיגים על ספר כתר שם טוב בספרות בני דורו ומוחוץ לעדויות אלו השמורות בס' מאירת עינים אין כל זכר ליחס כזה אל ספרו של נ' גאון בספרות הקבלה, והרי ספרות הקבלה של הדור ההוא דווקא נמצאת בידינו בשפע גדול.

יחס ר' יצחק דמן עכו למ' כתר שם טוב היא מודרנית לגמרי ואינה כלל לפי סגנון הראשונים. איני יודע כל מקרה של בקורת ספרותית מעין זאת הנמצאת כאן (השיגו עליו הרבה אבל לא נמנעו מלהעתיק ממנו) בשום ספר מספרי הקבלה ואין ספק שמקובל בדור ההוא היה בוחר בסגנון אחר לגמרי ופחות "מודרני" אילו היה בא להביע רעיון של בקורת ספרותית ממין זה. אבל זוהי רק הערה אגב אורחא ועיקר ענין הזיוף הבולט כאן כל כך לא היה משתנה אלו היה המזויף מערים לבחור בלשון יותר מתאימה לרוח ולסגנון שנהגו בדור ההוא. ולפי כל זה קל להבין מהו ערך הפתיחה על הקהלה הגדולה בצפת המורכבת מבני ישראל הבאים שם מארבע רוחות העולם. גם כאן, כמו בדבריו על ירושלים, הקדים המזויף את התנאים ההסטוריים שהיו קיימים בדור גירוש ספרד ובתקופת הזהב של צפת, עד המאה הי"ד!

(10) לפי עמ' 120 מצא בסעסע בית המדרש המיוחס לרשב"י שבו "שמורים חבורים רבים עתיקים, בתוכם גם ספר התגין וספר שיעור קומה". גם כאן נמשך המזויף מענין לענין לפי המודמן לדמיונו: רק שורות מועטות לפני כן דבר על ר' שם טוב ו' גאון ואגב חבור ה"הערה" לדברים אלה דפדף וקרא בס' בדי הארון שהרב ההוא חבר וגמר אותו בצפת בשנת 1325. והואיל ובא לידו – הריהו מזכיר מיד מקצת הספרים שמצא את זכרם בספר ההוא – ממש כמעשהו לגבי שמושו בס' מאירת עינים שביארתי למעלה בסימנים (7 ו 8). מיד מודמן לו איזה זקן או בית מדרש עתיק שהנוסע איש הפלאים הזה מוצא אצלם הספרים הנזכרים באותו הספר שהמוציא לאור המלומד דפדף בו אך רגע קט לפני ששלח את הנוסע לכפרים האלה. נסים ונפלאות ממש! התאמה כזאת בין נסיעה "ביבליוגרפית" של החכם במאה הארבע עשרה ובין סדר קריאת הספרים המודמנים למוציא לאור של ספור הנוסע אחרי חמש מאות שנה – מי לא יבין ויראה בה את אצבע האלהים אשר שלח את המוציא לאור הנכון אל הנוסע הנכון שהיה בלי ספק – אם מותר להשתמש בלשון וקבלה לגבי ענין סודי ומופלא כזה! – "משורש נשמתו". ר' שם טוב ו' גאון מאריך מאד על ספר התגין בס' בדי הארון שלו ואומר¹ שכתב היד הבא לידו בספרד מידי ר' אברהם בר ר' מאיר בן אסקירה אבי חברו ר' חננאל היה "ישן ומיושן"² – ומיד ימצא אותו גם ר' יצחק חילו בבית מדרש ישן על שם ר' שמעון בר יוחאי שהוא שמור שם מדורות רבים. ור' שם טוב ו' גאון שהיה חי בצפת

(1) כל השער הששי מס' בדי הארון נרפס בשנת תרכ"ו ע"י שניאור זק"ש וי. ל. ברגיס

בהוצאת "ספר תגין" שלהם עמ' 29–41.

(2) עיין שם עמ' 31. כרמולי המביא את המאמר הזה, בחינת "תם אני לא אדע נפשי" כדרכו

כאן, מתרגם d'une haute antiquité (עמ' 314).

מהלך שנים שלש שעות מסעסע ושם חבר את הפרק על ספר התגין בס' בדי הארון שלו ומספר שם על כל כתב יד שבא לידו או ששמע עליו, לא שמע כלום על כתב היד הנפלא הזה שהיה שמח בו אלי גיל ישיש כי ימצאנו. ואנחנו נאמין שאת כתב היד הישן שלא הודיעו עליו לחכם ומקבול חשוב ומומחה בעניני תגים וחוקר אחרי כל פסת נייר המדברת עליהם שהיה יושב ישיבת קבע בצפת – הראו אותו לנוסע עובר אורח שמנה שנים אחרי כן ?? הוה אומר כי כל אלה אינם כי אם ספורי בדים של כרמולי.

הנה בדקתי בזה כל עשרת המאמרים בס' שבילי דירושלם שאני רשאי להביע עליהם דעה ומצאתי אותם מזוייפים ובדויים על ידי ה"מוציא לאור" כרמולי לפי ידיעות שונות שמצא בספרי הקבלה הידועים לו ומקצתם לפי השערות שחשב אותן לודאיות ובטוחות. ואין לי כל ספק שכן גם דינם של שאר המאמרים הרבים המטפלים בשאלות גיאוגרפיות והסטוריות שאפילו אדם רחוק מהענין הזה ירגיש למקרא הערותיו של כרמולי אותה השיטה של שימוש במקורות אחרים שאת פרטיה גליתי כאן ביחס למקורות הקבלה. והרי גם ביחס ל"אגדות" ולספורי נסים נמצא כאן אותו הדבר: ר' יצחק חילו מספר, בסוף ספור מסעיו, אגדה על אדות עצי הרמונים אשר בכפר עלמא על יד קברו של ר' אלעזר בן ערך – והנה אותה האגדה נמצאת "על פי מקרה" עוד הפעם בכתב יד שבאוסף כרמולי כפי שהוא מעיר שם בהערותיו (עמ' 318). ולא זו בלבד, אלא גם אחרי סיום ס' שבילי דירושלם נמצא באותו כה"י, לדברי כרמולי (עמ' 319) אגדה על אדות קברו של יונתן בן עוזיאל הלכותה גם היא, כביכול, מדברי ר' יצחק חילו וכנגדה באה דוגמתה גם באותו האוסף של אגדות שונות שברשותו של כרמולי! ומי יודע אם לא שתיהן כאחד מזוייפות?

השנה מלאו שש מאות שנה, כביכול, מאז "כתב" ר' יצחק חילו את שבילי דירושלם שלו, וכדאי היובל הזה לשים בו קץ למעשה תעתועים זה ולהשיב את העטרה הזו – אם לא ליושנה, על כל פנים למחדשה ולמי שהיא יאה לו וכבודו במקומו מונח.